

A kutatás folyamata, annak eredményei

A 2011-től 2013-ig, három éven át tartó kutatás a munkatervnek, illetve kutatási tervnek megfelelően haladt. A nemzetközi és hazai családjogi tárgyú konferenciákon való részvételem, előadások tartása, a nemzetközi és magyar családjogi irodalom tanulmányozása valamennyi évben elősegítette azt, hogy választ keressek a kutatási tervben megjelölt kérdésekre, s a rendelkezéseimre álló információk alapján tudományos igényű és tudományos alapokon álló következtetéseket vonhassak le. Mind a kutatás során érintett területek bemutatását, elemzését, mind pedig a következtetéseket, összevetéseket tartalmazza a kutatás eredményeként megírt és kiadásra került monográfia. Noha a monográfia (A házasság Európában a jogegységesítő törekvések tükrében 260. o. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 2014.) anyaga az eredetileg tervezett kutatás harmadik évére szinte teljesen elkészült, a kiadáshoz szükséges közbeszerzési eljárás lebonyolítása érdekében kértem a pályázat időtartamának fél évvel történő meghosszabbítását. 2014 júniusában jelent meg a kötet az ELTE Jogi Kari Tudomány sorozat 24. köteteként.

Az Európai Unió házassági jogot érintő jogegységesítő, illetve jogharmonizációs törekvéseinek vizsgálata és elemzése során megvizsgáltam az uniós jogforrásokat, továbbá az Európai Unió Bíróságának házasságot érintő ítélkezési gyakorlatát. Ahogyan azt a kutatási tervben is jeleztem, bár a kutatott téma elsődlegesen anyagi jogi jellegű, uniós vonatkozásaiban eljárásjogi kérdéseket is kellett érinteni, értve ezalatt elsősorban az uniós nemzetközi magánjog és polgári eljárásjog egyes vetületeit. Részletesen foglalkoztam az Európai Unió Bíróságának ítéleteivel, ezek különbözőképpen érintették a házasság fogalmát. Annak érdekében, hogy komplexebb kép álljon rendelkezésre, kutattam a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának házasságot érintő gyakorlatát is, különös tekintettel arra, hogy ez a két bíróság formálhatja némiképp helyzetüknél fogva az európai házassági jogi felfogást.

A jogegységesítést, jogharmonizációt elősegítő törekvések vizsgálatára is sor került: ez jelentette egyrészt a Commission on European Family Law (Európai Családjogi Bizottság) Családjogi Elvek megalkotására irányuló, egy évtizede folyó tevékenységének, másrészt pedig az ún. Model Family Code-nak (Családjogi Modelltörvény) az analizálását. Az Európai Családjogi Bizottság tevékenységében Weiss Emilia professzor emeritus mellett kezdettől részt vettem; ez jelentette a magyar nemzeti jelentések elkészítését, továbbá a nemzeti szakértői feladatok ellátását. A kutatás során feldolgozott Családjogi Elvek közül a házasság felbontására és a volt házastárs tartására irányuló Elvek korábban elkészültek, azok nemcsak kommentárral kiegészítve kerültek közlésre, hanem némi nemzetközi családjogi jogirodalmi reflexió is napvilágot látott. A kutatásban részletesen érintett harmadik terület, a házastársak vagyoni viszonyai, illetve az ezekkel részletesen foglalkozó Elvek 2013-ban kerültek kiadásra. Miután ez utóbbi Elvek tervezetét tárgyaló Szakértői Értekezletén a kutatás folyamán részt vettem, az akkor szerzett tapasztalatokat felhasználhattam következtetéseim levonásához.

A fenti három terület – házasság felbontása, volt házastárs tartása és a házastársak vagyoni viszonyai – voltak azok, amelyekre a kutatás, és így a monográfia gondolatmenetét részben felfűztem. Ezt indokolta egyrészt az, hogy ezekkel a témákkal foglalkozott az Európai Családjogi Bizottság, így ezek alapján nyílt mód megfigyelni azt, hogy hogyan képzelhető el az európai családjog egyfajta egységesítése, illetve egységesebb irányba terelése. Megjegyezzük, hogy az Európai Családjogi Bizottság témaválasztása – melyre a kötetben részletesebben kitérek – szintén nem véletlen, arra

törekedtek, hogy olyan résztémával foglalkozzanak, amely az Európai Unió jogforrásaiban is napirenden van, ha másként nem, tervezet formájában. A fenti témák kutatásomban történő előtérbe helyezésének indoka másrészt az, hogy önmagukban is összetett, komplex kérdéskörökről van szó, melyeknek részletes áttekintése, mélységükben való kutatása feltétlenül hozzájárulhat annak érzékeléséhez és érzékeltetéséhez, hogy mit jelent a „házasság” ma Európában.

Annak kutathatósága érdekében, hogy létezik-e napjainkban egységes házasság-felfogás, illetve megjelennek-e valamiféle egységes felfogásnak a jelei, egymásra tükröztetem az egyes európai országok bontásról, házastársi tartásról, házassági vagyontörvényről való felfogását és az Európai Családjogi Bizottság vonatkozó Elveit. Ami az egyes európai országok házasságra vonatkozó, jogi és társadalmi megközelítésének elemzését illeti, a kutatás során mind időben, mind térben szélesebb körben mozogtam. Ez jelentette a történeti távlat érvényesülését, az adott jogterület fontosabb csomópontjainak feltárását (különösen a bontás és a házassági vagyontörvény tekintetében), valamint számos európai ország jogalkotási eredményeire és ítélkezési gyakorlatára történő kitérést. Ami az európai országokat illeti, a jogösszehasonlító munka során nem arra törekedtem, hogy valamennyi jogrendszert megvizsgáljam, hiszen akkor rendkívül széttartó anyag került volna rögzítésre és publikálásra – ehelyett a tendenciákra helyeztem az elsődleges hangsúlyt. Ezt a megközelítést következetesen végigvinni törekedtem a kutatás, illetve a monográfia felépítése során.

Mindhárom fenti témakörben az európai áttekintések mellett – a kötetben ezeket követően – került sor a Családjogi Elvek vizsgálatára. Az Elvek az Európai Családjogi Bizottság által közzétett módon hat hivatalos nyelven jelennek meg (angolul, németül, franciául, spanyolul, svédül és hollandul), a kutatás során elsősorban az angol és német nyelvi változatok alapján lefordítottam az Elveket, azokat a kötet tartalmazza is. Noha valamennyi Elv kommentárral jelenik meg, a kutatás során, bár tanulmányoztam a kommentárt, nem azt közöltem, hanem az európai, illetve egyes európai országokban érvényesülő felfogásokra rávetítettem az Elveket és saját szempontrendszer mentén dolgoztam azokat fel.

A kutatás és így a kötet érinti a házassággal kapcsolatos alapkérdéseket is, így különösen a házasság megkötésének kérdését. Ennek történeti jellegű vizsgálata, hogy a házasság megkötésének mi a jogilag értékelhető módja, több oknál fogva is szükségesnek mutatkozott. Magának a házasságnak a jogi megközelítése nem választható el attól a tényről, hogy a házasságkötéshez nem elegendő a házastársak egymás közötti megállapodása, hanem hivatalos eljárás szükséges. Így a házasság, illetve a házasság megkötése csak együttesen értelmezhető. Ez annál inkább így van, mert a házasságon kívüli formátlan együttéléstől, az élettársi kapcsolattól a házasságot a „házasságkötés” ténye meghatározó módon elhatárolja. Ennek megfelelően mind a kutatás során, mind a kötetben foglalkoztam a házasság és az élettársi viszony elhatárolhatóságával. Számot vettem – a fentiekkel összefüggésben – azzal is, hogy időközben új kihívások és új jelenségek kívánnak részletesebb tárgyalást. Új jelenség az azonos nemű személyek részéről kifejezésre juttatott azon kívánság, hogy összetartozásukat a jog ismerje el, ezzel kapcsolatban új jelenség az ún. bejegyzett élettársi kapcsolat, kihívás pedig elsősorban a házasság hagyományos fogalmával szemben az a törekvés, hogy az azonos nemű partnerek is házasságot köthessenek.

Ez utóbbi kérdés a nemzetközi családjogi konferenciákon és a nemzetközi jogirodalomban olyan súllyal jelentkezik, hogy jelenleg a leginkább tárgyalt házassági jogi kérdésnek tekinthető. A téma megkerülhetetlenségét jól jelzi, hogy a házasság alanyait, azaz az egyik alapkérdést érinti. Ennek

megfelelően az európai bíróságok (Emberi Jogok Európai Bírósága és Európai Unió Bírósága) ítélkezési gyakorlatát megelőzően tértem ki a monográfiában arra, hogy mennyiben és miként jelent ez nagy kérdést az európai házasság-felfogás számára. Azt egyébként, hogy ez a téma mennyire aktuális, alátámasztotta az is, hogy mind az Emberi Jogok Európai Bírósága, mind az Európai Unió Bírósága számára részben ilyen ügyek adtak alapot arra, hogy az adott testület a házasság fogalmának, mibenlétének mélyebb, alaposabb értelmezésébe bocsátkozzon.

A kutatás során – a monográfia utolsó hányadában – foglalkoztam a Családjogi Modelltvény megközelítésével. Noha ez kevésbé részletesen kidolgozott, mint az Európai Családjogi Elvek, annál is inkább szükségesnek mutatkozott az elemzése, mert az nemcsak európai gyökerekre támaszkodik, s így megoldásai, struktúrája számos tekintetben európai szemmel szokatlan. Kutatásomnak meghatározó módon nem képezte tárgyát az, hogy a magyar házasság-felfogással foglalkozzam, miután azonban az elmúlt évek során oktatóként, családjogi szakjogász-képzésben és az új Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyvének előkészítésében részt vevő kutatóként tanulmányoztam a házasság magyar megközelítését, annak érdekében, hogy a kötet minél teljesebb legyen, röviden kitértem a házasság magyar felfogására, különösen arra tekintettel, hogy a házasságot szövetséggént vagy szerződés-ként fogjuk-e fel.

A kutatás eredményeként – melyet önálló fejezetként is tartalmaz a kötet –, megállapíthattam, hogy a házasság európai megközelítése egyfajta egységes közfelfogáson alapszik, ugyanakkor szabályozását tekintve alapvető kérdésekben eltérések mutatkoznak: legfontosabb ezek közül az, hogy a házasságot férfi és nő kapcsolataként fogjuk fel, vagy olyan intézményként, amely azonos nemű személyek között is létrejöhet. Ez számos további kérdést is felvet, így azt – ezzel szintén részletesebben foglalkoztam –, hogy az azonos nemű partnerek házassága az egyes európai országokban „azonos-e” a különemű partnerek hagyományos házasságával. A másik vonatkozó kérdés – amelyet részletesen tárgyaltam az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata kapcsán –, hogy egyáltalán az orvostudomány fejlődésével és/vagy a felfogás változásával hogyan ítélné meg a transznemű személyek helyzete, különösen, ami a házasságkötésük lehetőségét illeti. Az azonos nemű partnerek házasodásának lehetősége sok vitát generál, s számos országban együtt jár komoly méretű társadalmi megmozdulásokkal, amely szintén jelentőségét mutatja. Megjegyezzük, hogy ezen a téren a kutatás három éve alatt is folyamatosan jelentkeztek változások.

A házassággal kapcsolatban alapkérdésként vizsgáltam az Európai Családjogi Bizottság fent részletezett Elvei és az egyes európai jogrendszerbeli megközelítések kapcsán azt, hogy a házasságnak milyen erkölcsi többletjelentés tulajdonítható abban az értelemben, hogy az inkább a házastársak közötti szövetséggént értékelhető vagy egyfajta szerződés-ként. Ennek hosszabb távon is komoly társadalmi jelentősége van, hiszen amennyiben a házasság a partnerek szövetsége, elvárható tőlük az egymás iránti szolidaritás komolyabb mértéke, ez pedig érinti vagyoni viszonyaikat, s érinti egymás iránti tartási kötelezettségüket. Ha a házasságot szerződéses viszonyként értelmezzük, akkor a jogok és kötelezettségek kiegyensúlyozottságát helyezük előtérbe. Megállapítottam, hogy – akár az egyes jogrendszerek szintjén, akár az Európai Családjogi Elvek szintjén (amely utóbbi tudományos alapokon, az Európai Unió tevékenységétől függetlenül kerül kidolgozásra) – nem szögezhető le a házasság pontos természete, értve ezalatt a jogi, s a jog mögötti inkább morális jelentéstartalmat. Állandó egyensúlykeresés folyik jelenleg, hiszen egyik oldalról érzékelhető egy európai értelmű igény arra, hogy a házasságot a szolidaritás közösségeként fogjuk fel, ugyanakkor az az igény is jelen van, hogy a házastársak viszonyát ne tekintsük ennyire szoros köteléknek. Ez utóbbit támasztja alá az a

tény, hogy a házasság felbontását az európai országok jellemzően tolerálják, s az jogilag is rendszerint könnyebben keresztülvihető, továbbá az is, hogy bár egyidejűleg két házasság ugyan nem állhat fenn, de egymást követően igen. (Megjegyezzük, hogy nem foglalkoztunk részletesen a saria által megengedett többnejűséggel, de európai szinten az iszlám vallású és sariát követő migránsok kapcsán még ez is felvetődik.)

Az, hogy az Európai Családjogi Elvek is hezitálnak abban a tekintetben, hogy milyen természetűként fogják fel a házasságot, részben nemcsak azzal magyarázható, hogy az egyes európai felfogások sem „következetesek”, hanem azzal is, hogy ezek az Elvek olyanként kerültek megfogalmazásra, amelyeket adott országban tekintetbe vehetnek, amennyiben családjogi, házassági jogi kodifikáció kerül napirendre. Az Elvek megalkotói számoltak azzal, hogy ha túlságosan „új” Elveket mutatnak fel, nem lesz jellemző azok figyelembe vétele. Ez felvetette a jogegységesítés, illetve harmonizáció újabb problémáját, amelyre részletesen kitérek a monográfiában: milyen mélyre, milyen szintű részletességre van szükség a jogi szabályozás szintjén, ha harmonizált szabályozásra törekszünk. Ez a harmonizáció azonban korántsem kívánalom valamennyi országban: a családjog kutatóinak és művelőinek – a jogirodalomban és még inkább nemzetközi konferenciákon tapasztalható módon – megoszlik az álláspontja abban a kérdésben, hogy szükséges-e valamiféle egységesítés vagy nem. Ez a megosztottság fokozottan jelentkezik a házasság mint hagyományokban mélyen gyökerező intézmény tekintetében, hiszen az komoly erkölcsi többlettartalmat is hordoz.

A házasság ezen különös társadalmi és jogi jelentősége mindennél jobban tükröződik a két európai bíróság, az Emberi Jogok Európai Bírósága és az Európai Unió Bírósága ítélezési gyakorlatában. Mindkét testület sajátos eljárás és szempontrendszer alapján dönt és nem egy esetben látszólag egyszerű kérdések kívánják meg a házasság értelméről, társadalmi szerepéről való gondolkodást. Egyik bíróság sem lép túl azon a hezitáló attitűdön, amelyet fent említettünk: nem lépnek, amíg nem érzékelnek egyfajta európai konszenzust. Azok, akik ugyanakkor az európai bíróságoktól várják azt, hogy határozottabban állást foglaljanak egyes kérdésekben, arra hivatkoznak, hogy éppen ezen testületeknek kellene irányt mutatniuk.

Az a tény, hogy a házasság magától értetődőnek mutatkozó intézmény Európában, ugyanakkor jogi szabályozása csak nagy vonalakban azonos a különböző európai országokban, nehézséget okoz a határokat átlépő családjogi viszonyokban, hiszen kiszámíthatatlannak tűnnek az irányadó rendelkezések. A nemzeti családjogi szabályok ugyanakkor „európai” szemmel, gondolva akár Strasbourgra, akár Luxemburgra, nem érinthetők, hiszen minden ország saját kultúrája, hagyományrendszere, szokásai, sőt, a követett vallás iránti elkötelezettség mértéke szerint alakította és alakítja a házasságra irányadó rendelkezéseket. Az ugyanakkor tény, hogy a házasságban élők még egy-egy országon belül sem alkotnak homogén halmazt, a különböző házasságokban élők élethelyzetei is markánsan eltérnek, ez megmutatkozik akár abban is, hogy a köteléken belüli házassági életközösség is különböző módokon valósulhat meg.